

Акастьолова О. Г.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТАФОР У РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО»

Анотація. У роботі аналізуються особливості використання метафор у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». Досліджуються морфологічні та стилістично-функціональні можливості метафоричної лексики у творі.

Ключові слова: індивідуальний стиль, стилістичні групи, метафора, індивідуально-авторські метафори, метафорична лексика.

Постановка проблеми. Поезія Ліни Костенко завжди перебувала в епіцентрі уваги дослідників і критиків. Уже її ранні вірші були високо оцінені Л. Первомайським, Вс. Ивановим та іншими відомими поетами й ученими. Пізніше до творчості Ліни Костенко зверталися В. Базилевський, М. Гольберг, М. Ільницький, І. Качуровський, С. Крижанівський та ін. Феномен поезії Ліни Костенко розглядався в широкому культурно-мистецькому контексті другої половини ХХ століття (В. Брюховецький) і у зв'язку з найвищими здобутками світової літератури (М. Найдан). Про ґрунтовність і глибину вивчення художнього світу авторки свідчить і велика кількість дисертаційних досліджень (праці В. Білецької, О. Ковалевського, Т. Коляди, Л. Петрової та ін.).

Серед розмаїття тропів, майстерно вживаних Ліною Костенко, помітне місце посідають метафори, вони в її творах є особливим явищем. Яскрава метафорична мова першого прозового роману «Записки українського самашедшого» самобутньої української письменниці, що відбиває не тільки філософські, літературно-мистецькі, а й мовні шукання ХХІ століття і значною мірою впливає на наступний розвиток літературної мови, ще не достатньо висвітлена в мовознавчих дослідженнях.

Метою статті є дослідження морфологічних і стилістично-функціональних можливостей метафоричної лексики в романі Ліни Костенко.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Метафора* (від гр. *metaphora* – переміщення, віддалення, перенесення) – вид тропів, побудованих на основі вживання слів та виразів у переносному значенні. Це найуживаніший, універсальний троп. У широкому розумінні метафорою називають будь-яке вживання слів у переносному значенні. У метафорі відображається здатність людини вловлювати схожість і подібність між різними індивідами, класами об'єктів, а потім за цією схожістю переносити назви справжнього носія чи функції на характеризувану особу або предмет [3, с. 328].

Вивчення метафори у функціональній ролі показника ідіостилу письменника, поетичного угруповання, мистецького стилю чи літературного покоління належить до дискусійних питань сучасної лінгвістики. Метафорична

лексика як компонент мовної системи підпорядковується закономірностям мови, а за своїми специфічними ознаками має низку особливостей. Специфіка художнього мовлення пов'язується з актуалізацією естетичної функції мовних одиниць, що розуміється як «таке використання мови (чи її одиниць) у художньо-образному мовленнєвому акті, яке приводить у рух відповідні потенційні її властивості не лише у комунікативно-пізнавальному напрямку, але й оцінно-чуттєвому, інакомовному, умовно-асоціативному, зображально-виражальному, щоб виявити настроєве, потаємно-суб'єктивне, уподобане» [1, с. 156].

Яскрава метафорична мова поетичного світу Ліни Костенко значною мірою впливає на наступний розвиток літературної мови та стимулює увагу до рідного слова. У нашому дослідженні проаналізовано 229 метафор, використаних Ліною Костенко в романі «Записки українського самашедшого». Кожен істинний майстер художнього слова володіє індивідуальним секретом створення метафори, уводячи в цей процес усе нові й нові семантичні групи лексики. У цьому процесі виявляє себе й стильова система письменниці, і світ її індивідуальних образів. Під час створення метафоричного образу Ліна Костенко використовує слова загальнонародної літературної мови, уводить нові мовленнєві контексти, які передають думки в емоційно-насиченій формі.

Дослідження граматичної структури метафори передбачає визначення частин мови, якими вона може виражатися, і способів розгортання й ускладнення метафоричних образів. Форми граматичного вираження метафори можуть бути різноманітними. Найчастіше вона виражається дієсловом і його формами або ж прикметником (метафоричний епітет), унаслідок чого, зокрема, метафора виражена іменником, сприймається дещо свіжіше. Таку саму частотність ми споглядаємо й у творчості Ліни Костенко.

За граматичним вираженням метафор серед них виділяють кілька типів: субстантивні, дієслівні, атрибутивні, комбіновані.

1. *Субстантивні* метафори. У проаналізованому романі субстантивні метафори займають 17% від загальної кількості метафоричних структур.

Метафоричні словосполучення, що складаються з двох іменників, створюють генитивну конструкцію, у якій метафоризоване слово, як правило, має форму залежного родового відмінка. Генитивні метафори різняться великою тематичною розмаїтістю й функціональною багатоплановістю. Семантичне ядро мінімального генитивного словосполучення характеризується тенденцією розширяться або уточнятися за рахунок залежних прикметників, а саме: *фронт національної гідності* [2, с. 32]; *феєрверки любовного шалу* [2, с. 53]; *блюзнірство зарівняних могил*

[2, с. 103]; *жертва історичних мутацій* [2, с. 116]; *моделі нечуваних практик* [2, с. 117]; *піски духовних пустель* [2, с. 118]; *тучечок зіщулених пролісків* [2, с. 150]; *атмосфера звироднілого суспільства* [2, с. 162]; *хвилі чорного піару* [2, с. 213].

Означальна функція іменника в генитивних конструкціях розкриває можливості в передаванні найбільш різноманітних переносних значень слів. Генитивні словосполучення є концентрованою формою вираження ознак предмета, явищ, які зіставляються з іншими предметами, явищами. При цьому особлива роль належить метафоризуючому іменнику, що відрізняється семантичною багатоплановістю й водночас конкретністю. Розглянемо деякі приклади з роману: *люфт для надії* [2, с. 4]; *категорія вічності* [2, с. 4]; *шлейф проблем* [2, с. 4]; *фактор відчуження* [2, с. 9]; *запас витривалості* [2, с. 13]; *чаша терпіння* [2, с. 20]; *бенкет цинізму* [2, с. 20]; *диктатура приматів* [2, с. 50]; *тріщина бюджету* [2, с. 52]; *лярвезиризація держави* [2, с. 60]; *комплекс меншовартості* [2, с. 62]; *репетиція безробіття* [2, с. 67]; *ступор безвиході* [2, с. 77]; *порох смерті* [2, с. 79]; *галактика барахла* [2, с. 91]; *розряди ненависті* [2, с. 131]; *диктатура грошей* [2, с. 159]; *прейскурант кошмарів* [2, с. 186]; *фаза безвиході* [2, с. 187]; *топографія аномалій* [2, с. 189].

Аналіз метафор – генетичних конструкцій засвідчує, що вони функціонують у контекстах як поширені, емоційно навантажені назви предметів, ситуацій, ознак, які протиставляються логічно-понятійним структурам. Метафора є другою назвою певного предмета, явища, події. При цьому нове найменування завжди передбачає елемент зіставлення, відображає процес перенесення ознак. У цьому процесі актуалізуються або первинні, або вторинні значення слів – компонентів словосполучення.

2. *Дієслівними* метафорами називаються такі, у яких один член (другий) виражений дієсловом із переносним значенням. У проаналізованому романі дієслівні метафори є найпоширенішими. Вони становлять близько 37% від загальної кількості метафор.

Дієслівні ознаки відкривають невичерпні можливості для виникнення найбільш різноманітних семантичних відношень. «Метафоричний образ», побудований на дієсловах, є способом подвоєного бачення світу: реальне подається на фоні фантастичного, створеного уявою поета.

У чималій кількості прикладів із творчості Ліни Костенко розкривається процес метафоризації тематичних груп дієслів, що позначають внутрішній світ людини, фізичні дії, а також багато інших аспектів руху чи стану атрибутів реальної дійсності, переважно це метафори типу «дієслово + іменник»: *говорити мовою комп'ютерних програм* [2, с. 2]; *не може переварити інформаційний коктейль* [2, с. 3]; *державна загрузає в корупції* [2, с. 5]; *обростає абсурдом* [2, с. 5]; *колекціонує абсурди* [2, с. 8]; *сервірують брехню* [2, с. 14]; *глядачі зійшли з дистанцій* [2, с. 61]; *жлобство прищеплюється людям* [2, с. 70]; *допінгують свою бездарність* [2, с. 72]; *написав би фієсту сучасності* [2, с. 91]; *охорона пересипає розмову матом* [2, с. 92]; *влада здійснює пиліагу* [2, с. 94]; *мертвіє тіло нації* [2, с. 95]; *вивернути систему* [2, с. 97]; *ми входимо у світ кошмарів* [2, с. 158].

Метафоричні словосполучення, компонентами яких є дієсловами зі значенням «хвилювання або переживання

будь-яких почуттів, стану» найчастіше є традиційними поетичними й індивідуально-авторськими метафорами. Психічний стан людини передається метафорами: *на деякий час взяло гору емоція* [2, с. 1]; *обпалить тебе дотик* [2, с. 4]; *занурюючись в меланхолію* [2, с. 63]; *життя навантажує мене дедалі більше* [2, с. 113]; *я відчув холодок сумніву* [2, с. 167].

Ліні Костенко, як й іншим письменникам, властиво оживляти предмети, природні явища, абстрактні поняття та наділяти їх людськими рисами. Тому поетеса активізує у своєму мовленні дієслівні метафори, серед яких чільне місце посідають персоніфіковані: *чхнув реактор* [2, с. 6]; *мова втрачає пульс* [2, с. 54]; *усміхнеться доля* [2, с. 69]; *пританцьовують пральні машини* [2, с. 112]; *телевізор пошепки повідомив* [2, с. 150].

Ліна Костенко створює нові оригінальні персоніфікації відповідно до свого світогляду й ідейно-тематичного спрямування твору. Процес збагачення та оновлення в романі лексико-семантичної структури традиційних метафор можна простежити на прикладах словосполучень із наявністю дієслів, що позначають рух – пролітати, плавати, літати, іти, утягувати: *пролітаємо крізь події* [2, с. 4]; *плавати у віртуалі* [2, с. 5]; *втягує інтернет* [2, с. 5]; *слова літають* [2, с. 225]; *час іде* [2, с. 202].

Узагальнювальне значення таких дієслів – переміщення у просторі, рух. Вони вживаються для характеристики переміщення предметів, змін у часі, відображення психічних процесів. Аналіз багаточленних словосполучень типу «дієслово + іменник» переконує в тому, що для визначення лексико-семантичної структури метафори важливі наперед семантичні процеси. Постійною структурною характеристикою метафори є взаємодія двох значень однієї й тієї самої словникової одиниці в поетичному мінімальному чи максимальному контексті.

3. *Атрибутивні* метафори в романі «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко займають 21% від загальної кількості метафоричних структур. Прикметникові, порівняно з іншими частинами мови, властиво передусім визначати той чи інший предмет, явище, називаючи якісні ознаки. У метафоричному словосполученні прикметник виконує функцію метафоризуючого компонента, підпорядкованого логічним валентним зв'язкам іменника, і, залежно від цього компонента, змінює свою семантику, а саме: *силіконова долина* [2, с. 2]; *інформаційний коктейль* [2, с. 3]; *механічне серце* [2, с. 5]; *сезонна депресія* [2, с. 5]; *фрейдистський ляпсус* [24, с. 5]; *підмінований дзвінками і звуками* [2, с. 5]; *імперський вірус* [2, с. 8]; *затхлий спадок* [2, с. 9]; *ідеологічний казан* [2, с. 17].

Джерелом метафоризації прикметника є поняття фізичних ознак предмета, явищ, особливості психічних процесів: *схарапуджена влада* [2, с. 29]; *духовний канібалізм* [2, с. 32]; *диявольська пластика* [2, с. 45]; *критична маса події* [2, с. 47]; *розпаношіле свинство* [2, с. 52]; *невщухаюча ніжність* [2, с. 53]; *всесвітній бедлам* [2, с. 54]; *шизофренічна продукція* [2, с. 55]; *тотальне жлобство* [2, с. 60]; *декоративне козацтво* [2, с. 67].

Розглянуті способи метафоризації ознак прикметника різноманітні. Однак їх можна звести до двох основних: приписування предметові чи явищу невластивих ознак і зарахування певної якості до сфери іншого виду відчуттів. Останній спосіб характерний переважно для якісних

прикметників. Порушення традиційного семантичного зв'язку між прикметником та іменником відбувається найчастіше завдяки відносним прикметникам. Між цими двома способами метафоризації ознак прикметника немає й не може бути чіткої межі, оскільки ці ознаки часто зближуються. Уживаний у переносному значенні прикметник відривається від традиційного значення предмета і сполучається з іншим, стаючи його ознакою. Відбувається перехід відносних прикметників у якісні. Семантичні процеси у сфері прикметників відображають подальший процес абстрагування ознак, їх активну метафоризацію.

4. Помітним явищем у творчому доробку Ліни Костенко серед уживаних нею метафор є розгорнені багаточленні *комбіновані* метафоричні структури. Вони становлять 25% від загальної кількості. Уміло оперуючи всіма типами метафор і їх видами, об'єднуючи їх у єдине метафоричне ціле, письменниця створює досить яскраві та неординарні образи. Наведемо приклади комбінацій, де водночас поєднані субстантивні, атрибутивні й дієслівні метафори: *Биндюжники слова допінгують свою бездарність цинізмом* [2, с. 103]; *непокаране зло регенерує себе* [2, с. 52]; *відчуваю банкрутство своєї нещасливої долі* [2, с. 95].

Серед комбінованих метафор письменниця переважно вживає такі, де поєднуються субстантивні метафори (двочленні іменникові, у яких друга частина виражена іменником у родовому відмінку) з атрибутивними: *клубок прадавніх конфліктів* [2, с. 153]. Але часто в Ліни Костенко метафоричні можливості бувають такими невичерпними, що метафора, розростаючись, поширюється на все речення, а часом навіть об'єднує в собі весь уривок тексту, що особливо виразно індивідуальний художній стиль письменниці: *Двогорбі верблюди терпіння покійно бредуть у пісках* [2, с. 45]. *Гротески такі злободенні, персонажі такі впізнавані – нація лікується сміхом* [2, с. 226]. *В ній болить її молодість, оте святе студентське повстання на граніті* [2, с. 265].

Висновки. Дослідження дає змогу зробити висновок, що в метафоричному осмисленні поетеси відбиваються її світоглядні орієнтири, усталені оцінки, закорінені в семантиці національно-мовних символів. Під час створення

метафоричного образу Ліна Костенко використовує слова загальнонародної літературної мови, уводить нові мовленнєві контексти, які передають думки в емоційно-насиченій формі.

Отже, мовотворчість Ліни Костенко є взірцем високої художньої майстерності, віртуозного використання виражального потенціалу мовних засобів. Своім доробком художниця слова поповнила скарбницю сучасної української літературної мови та національної культури загалом.

Література:

1. Ашиток Н. Способи актуалізації метафоричного слова в художньому творі (на мат. творів Ліни Костенко) / Н. Ашиток // Сучасний погляд на літературу. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 156–162.
2. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Л. Костенко. – К. : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2010. – 431 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.

Акастєлова Е. Г. Особенности использования метафор в романе Лины Костенко «Записки украинского самашедшого»

Анотация. В работе анализируются особенности использования метафор в романе Лины Костенко «Записки украинского самашедшого». Исследуются морфологические и стилистико-функциональные возможности метафорической лексики в произведении.

Ключевые слова: индивидуальный стиль, стилистические группы, метафора, индивидуально-авторские метафоры, метафорическая лексика.

Akastyelova O. The way of usage metaphors in Lina Kostenko's novel "Zapiski ukrainskogo samashedshogo"

Summary. Our research deals with using of metaphors in Lina Kostenko's novel "Zapiski ukrainskogo samashedshogo". It touches upon morphological and stylistic opportunity of using metaphorical lexicon in the novel.

Key words: individual style, stylistic groups, metaphor, author's metaphors, metaphorical lexicon.